

GEOGRAFSKI I GEOPOLITIČKI POLOŽAJ ISTRE

RADOVAN PAVIĆ

VAŽNOST PROSTORNOG POLOŽAJA

Prilikom svake raščlambe neke regionalne cjeline i procesa koji se u njoj odvijaju treba nezaobilazno voditi računa o dva aspekta: **prvo** kada se radi o društvenim procesima treba shvatiti da zemljopisni prostor u kojem se oni odvijaju nije tek puka, neutralna i »prazna posuda zbivanja« u kojoj se nešto događa, nego da sadržaji tog prostora bitno utječu na ta zbivanja. Zato treba naglasiti da postoji i neka određena *logika prostora* prema kojoj ono što u nekom prostoru jest i što se u njemu zbiva u skladu je i ovisi o širim i užim prostornim odnosima, o lokaciji različitih sadržaja, i da ne duljimo: svaki govor o zemljopisnom položaju neke regije ili države ubraja se među najgeografskije sadržaje uopće. Raščlamba zemljopisnog položaja (i njegovih inačica) izrazito je zahtjevna i za mnoge je prevelika kušnja i preveliki trenutak istine zbog čega se ta tema zahvaća tek djelomično, a uglavnom i površno. Ali – to je već personalno pitanje.

Pri tome ne radi se, dakako, ni o kakvom determinizmu, ali da se radi o utjecajima, većim ili manjim, to je neprijeporno, i zatim **drugo** treba shvatiti da položaj u prostoru nije tek odgovor na pitanje »Gdje je što?«, nego da položaj isto tako ima i svoje funkcionalno značenje, često odlučujućeg značaja za razumijevanje društvene stvarnosti. Položaj u prostoru i utjecaj i posljedice koji iz tog položaja slijede (životne mogućnosti i nemogućnosti) jedna su od najvažnijih osobina u svakom regionalnom prikazu a da se o specifičnim geopolitičkim i geostrateškim problemima i ne govori. Ako je

tome tako onda se analiza prostorne lokacije ne može apsolvirati tek na razini ne baš temeljitog i opsežnijeg uvodnog poglavlja (koje se uglavnom i ne dotiče položaja nego tek smještaja), nego mora činiti jedan od najvažnijih sadržaja kao pravi meritum o kojemu onda ovisi i mnogo toga drugoga.

Naravno, u to je teško uvjeriti one kojima je prilično svejedno da li su u pitanju osmanlijski prodori i antemurale christianitatis, lokacija Holandije, Irske i Islanda daleko na Zapadu, da li se radi o dodirnom položaju Poljske između Njemačke i Rusije, o središnjoj lokaciji Italije ili Kartage na Sredozemlju, o položaju talijanskih *geopolitičkih kliješta* na sjevernom odnosno južnom Jadranu, ili o kopnenoj zatvorenosti Moskoviје, o položaju uz granicu i u nekom geostrateškom koridoru ili u sigurnom zaleđu, itd. itd. Pri tome je jasno da prostorni položaj izražava izuzetnu, zaista izuzetnu složenost i interakciju čitavog niza prirodoslovnih i društvenih sastavnica promjenljivih u vremenu koje nalazimo u nekom prostoru i koje su locirane na različitim mjestima iz čega slijedi sva raznolikost i složenost prostornih odnosa. (A one koji smatraju da je položaj prostora nevažan, neka se zapitaju: bi li svoj ekskluzivni butik radije smjestili u zagrebačku Ilicu, bečku Mariahilferstrasse ili londonski Oxford Street, ili bi preferirali zagrebački Vrbik i njegov VII. odvojak koji kao slijepa ulica završava u savskom blatistu...), Pri tome značenje geografskog/geopolitičkog položaja naročito dolazi do izražaja kada se radi o dodirima etničkog i geopolitičkog značaja među sudionicima različitog stupnja snage i moći, ili kada se radi o lokaciji na

pravicima tuđih imperijalnih/imperijalističkih strategema i interesa, i da ne duljimo: nema razumijevanja pojedinih regija i procesa u njihovom okviru bez razumijevanja prostornih odnosa tj. lokacije. i upravo to što je navedeno odnosi se i na područja bivših Jugoslavija, i na Hrvatsku, a u tome i na Istru. Zato potonjoj regiji treba posvetiti nešto više pažnje.

ISTRA KAO DODIRNI PROSTOR

Iako sve navedeno ima za razumijevanje položaj Istre izuzetno značenje – ipak su najvažniji oni sadržaji koji se tiču njezinog kontaktnog položaja ovisno o narodnosnom sastavu i stranim teritorijalnim ambicijama, dakle o etnikumskim i geopolitičkim dodirima. U tom smislu treba naglasiti dvije važne osobine, tj. postojanje vanjskog i jednog unutarnjeg dodira. Što se tiče vanjskih dodira – sve je u okviru standarda: radi se o dodiru s drugim državama i drugim etnikumima tj. s germanskom i s romanskom sastavnicom, ali postoji, jedna specifičnost: tj. ostvaren je i unutarnji dodir, dakle na samom istarskom poluotoku i to između Romana i njihovih posjeda (Venecija), Slavena i njemačkog posjeda (Pazinska knežija s Mitterburgom – Pazin – kao glavnim gradom). Zbog određene važnosti dodirne komponente u položaju Istre treba promatrati i u nešto širem kontekstu. U Europi postoji više dodirnih prostora s obzirom na narodnosni/etnikumski sastav, ali su važni samo oni kod kojih su posljedice opasnog geopolitičkog/geostrateškog značenja. Tako se Mađarska odlikuje trostrukim dodirima (sa Slavenima, Germanima i Romanima), ali u povijesno/političko/demografski ofenzivnoj Mađarskoj to nije bio problem, i na granicama Bugarske ostvaruje se slavensko-grčko-romansko-tursko/islamski dodir, ali ni to nije za Bugarsku bio pravi geopolitički problem. Međutim, situacija je u odnosu na bivše jugoslavenske zemlje, odnosno, obje nekadašnje Jugoslavije i hrvatski etnikum napose, bila posve različita. Dodirno značenje povijesnih

jugoslavenskih zemalja definira se kontaktom i s Germanima, Mađarima, Osmanlijama/Islamom, Venecijom i Albancima (naravno, tu je i židovska sastavnica, ali se ona sada ne spominje, ne toliko zbog relativne malobrojnosti, nego zato jer nikada nije bila u obliku etnikuma, tj. nije imala neki svoj posebni većinski težišni teritorij), i sada valja naglasiti: sve ove sastavnice (osim albanske) vrijedile su i za hrvatski etnikum (i sve su spram njega bile ofenzivne), a u znatnoj mjeri i za Istru gdje se radi o dodiru s Romanima i Germanima. (U blizini bile su i Mađarske aspiracije i to prema Rijeci, ali ih ne spominjemo jer se one nisu odnosile na Istru).

Međutim, govor o ovakvim dodirima je zapravo bezazlen (a dodiri mogu biti i plodonosni) sve dok se ne načme pitanje presizanja i tu se onda začinja težak i krvavi problem. Vrijedi to i za čitavu Hrvatsku, a u tome i za Istru kao njezin dio – važni su, dakle, samo oni dodiri koji u sebi nose strani imperijalistički naboj prema nekom dodirnom prostoru, a naša su iskustva u tome zaista impresivna, i to toliko impresivna da se kvintesencija najvećeg i najvažnijeg dijela naše povijesti svodi na nastojanje oko pukog teritorijalnog održanja, tj. nastojanja da obranimo barem falačec zemlje (kad već ne možemo sve) i da si time osiguramo temelj samog opstanka. Naglašavamo ovo – opstanka – jer je za razvoj u svemu tom hrvanju ostajalo malo mogućnosti, i sada treba istaknuti izuzetnu otpornost hrvatskog puka; unatoč nemogućih uvjeta glavinjajući na samom rubu egzistencije i opstanka oslanjajući se na pedalj zemlje i žlicu mora, što je sve značilo samo reliquiae reliquiarum, i dok su oko Klisa i pod zidinama Splita halakali Osmanlije ipak je nastala »Judita« (i sve ostalo). Koristimo ovaj pars pro toto da ne bi morali nabrajati i da ne bi nekoga izostavili. Pri tome u samoj Istri treba spomenuti još jedan nedostatak: tu nije kao u nekim drugim dijelovima ostale Hrvatske bilo snažnog hrvatskog feuda koji bi održavao hrvatstvo i perom i mačem i to doslovno.

POVIJESNI GEOPOLITIČKI POLOŽAJ ISTRE

Prva je osobina tog položaja, da je Istra (uz Češku zavalu i staro slavenstvo u njemačkoj nizini i Sloveniju) najistureniji slavenski prostor prema Zapadu, a ta granična lokacija nije bila najboljim zalogom za održanje i razvitak. Pored toga treba dodati i činjenicu da Istra nije bila u sastavu stare hrvatske države u doba narodnih vladara i da je svojim isturenim položajem prema zapadu imala za susjeda jedan brojčano, gospodarski, i civilizacijski daleko jači romanski etnikum iza kojeg je stajala tradicija Rima, dok ništa slično nije – u smislu podrške i uporišta – stajalo iza Slavena u Istri koji su kao i čitava Hrvatska mogli svjedočiti jedino grabežu. Slično je bilo i u Češkoj gdje je reljefni okvir zavale izložen sa svih strana također brojnijim i po svemu jačim i teritorijalnim ekspanzivnim germanskim etnikumom, i u Istri je slavenstvo počelo popuštati pred romanizacijom: zapadne obale izložene su Veneciji (obalni gradovi). Povijesni, dakle, geopolitički položaj istarskih etnikuma (Hrvati i Slovenci) nije bio povoljan, ali su se ti etnikumi zahvaljujući izuzetnoj snazi pučana oličenog u Velom Joži – ipak održali. (Slična izuzetna otpornost Hrvata može se uočiti u središnjoj Bosni i to upravo u jezgri osmanlijske Bosne gdje su se do danas očuvali katolici – Hrvati.

Za povijesno/demografski razvoj Istre važni su bili etnički dodiri na kopnu. Tako je bio važan izravni kopneni dodir s Romanima, jer, dok su ostali etnikumi na sjeveroistočnoj obali Jadrana (hrvatski, crnogorski) taj kontakt ostvarivali samo preko mora, to znači da je Istra u odnosu na romanizaciju uvijek bila u daleko težem položaju. Osim toga bila je i važna i blizina jakih romanskih jasno asimilacijskih urbanih središta (Venecija i Trst) čemu se slavenstvo teže opiralo nego na ostaloj sjeveroistočnoj obali Jadrana gdje osim Zadra nije bilo jače romanske uporišne jezgre. Istina, i Hrvati i Slovenci bili su u Trstu važna živo-

tna sastavnica (a Hrvati i u Veneciji), ali sve u kontekstu razvitka tuđe sredine. Zbog ovakvog izravnog dodira slavenstva i romanstva na kopnu proces romanizacije u Istri je bio lakši, a iredentistička su se nastojanja činila izglednijima.

Geostrateški položaj. Ali, među najvažnije aspekte povijesnog položaja Istre treba istaknuti njezino vojno značenje u doba Austrije: na sjeveroistočnoj obali Jadrana postoje tada u skladu s ondašnjim strategemama dva bitna uporišta, jedno na sjevernom (Pula) i drugo na južnom Jadranu (Boka kotorska). Ono na sjevernom je logično jer je najbliže Austriji i neželjenom talijanskom susjedu koji je u 19. st. bio u razdoblju nacionalno/državnom okupljanju, a zatim i imperijalističkih i iredentističkih težnji. A ono vojno uporište na jugu ima šire značenje i u odnosu na Italiju, Balkan i čitav južni Jadran. Sve je to važno istaknuti jer je upravo vojnička Pula bila stimulans gospodarskog razvoja, a značila je i pritisak na hrvatski etnikum.

DANAŠNJI GEOGRAFSKI I GEOPOLITIČKI POLOŽAJ ISTRE

Za razumijevanje današnjeg prostornog položaja Istre treba se prisjetiti i nekih prirodoslovnih činjenica i povijesnog naslijeđa.

Reljefne prečage i periferičnost lokacije.

Za čitavu Hrvatsku (a u tome i Istru) oduvijek je bilo važno postojanje reljefnih prečaga koje su se teško savladivale i bile prepreka ostvarivanju svekolikog političkog, nacionalnog i gospodarskog jedinstva Hrvatske. Vrijedi to i za niz Velike i Male kapele (1534 m, 1 191 m, središnji prijevoj na 887 m) kao glavne barijere između stare hrvatske regije jezgre u Dalmaciji i zapadne/panonske Hrvatske (danas Zagrebačka regija) i to takve da se ona adekvatno savladala tek u 21. stoljeću! Pri tome relativno je bila pogodna i činjenica da se kapelska prečaga nalazila bliže središtu hrvatskog etnikuma (u Pounju i do Vrbasa – pro-

stor kasnije poznat kao Turska Hrvatska) i na životnoj okosnici Dalmacija« Panonija, pa je njezino korištenje i savlađivanje jednostavno bila nužnost bez obzira na sve teškoće.

Međutim, za razliku Istra je prema ostalom hrvatskom etnikumu bila periferno locirana, a ujedno i odijeljena moćnom reljefnom barijerom Učke (1394 m) tako da snaga hrvatske države na okosnici Dalmacija – Panonija nije bila dovoljna za njezino nekada potpuno uspješno savladavanje i prisutnost u Istri u koju su sa zapada i sjevera lakše prodirali utjecaji gospodarski i civilizacijskih jačih čimbenika (Romani i Germani), dok je prema ostalom hrvatskom etnikumu na istoku Istra bila uvelike zatvorena. Istra je, dakle, uz perifernost bila odijeljena i znatnom reljefnom barijerom («Ma ča je Učka tako vela, tako trda in tako debela...«). Zato ta Istra – osim malog dijela na istoku u doba hrvatskih narodnih vladara nije pripadala Hrvatskoj – dakle ove dvije reljefne prečage u Hrvatskoj, ona kapelska i ona – Učke – odigrale su bitnu ulogu u hrvatskoj politogenezi i razvoju općenito.

Pored toga perifernost je Istre u odnosu na ostali hrvatski etnikum naglašena i time što Istra u svom neposrednom kopnenom zaleđu nema ni hrvatski etnikum, niti hrvatsku državu, nego su u zaleđu Slovenija i Austrija, dok je s ostalom Hrvatskom povezana jedino nepovoljnim i relativno uskim koridorom između etnikumske granice na sjeveru prema Sloveniji i vrha Riječkog zaljeva. Ovakav periferni i izolirani položaj Istre u odnosu na ostalu Hrvatsku bitno je otežavao i političke prilike istarskih Hrvata. – zato smo i istaknuli ove tri bitne sastavnice: perifernost reljefnu otvorenost prema ostaloj Hrvatskoj i dodir s jačima.

Zbog perifernosti lokacije u odnosu na ostali hrvatski etnikum reljefnu barijeru i praktički bez ikakvih povoljnih prometnih veza i blizine i snage romanskih životnih žarišta, Istra nije pripadala hrvatskoj državi. A to je za politogenezu Hrvatske bio važan problem koji se protiv Hrvatske koristio i krajem 20. st.

u Domovinskom ratu, tj. da Istra ne može pripasti Hrvatskoj jer joj nikada i nije pripadala, pri čemu se zaboravlja ključna odrednica, a to je Hrvatska etnikumska većina.

REGIONALNI POLOŽAJ ISTRE

Za svoj razvitak Istra je uživala dvostruku prednost: prvo – locirana je na sjevernom Jadranu, a to znači – uz Veneciju Trst -biti lociran u jednom važnom životnom žarištu općenito. I drugo - položaj Istre je takav da ona nije samo obalna zemlja nego ima i važnu vlastito unutarnje zaleđe velikih gospodarskih (agrarnih) mogućnosti (crvena i siva Istra). Po toj osobini Istra slični prastarom regiji jezgre hrvatske državnosti (u prostoru od Nina do Zrmanje i Cetine), što, uz iznimku delte Neretve, ne nalazimo više nigdje na Hrvatskom primorju (tj. u prostoru od Savudrijske vale do Prevlake).

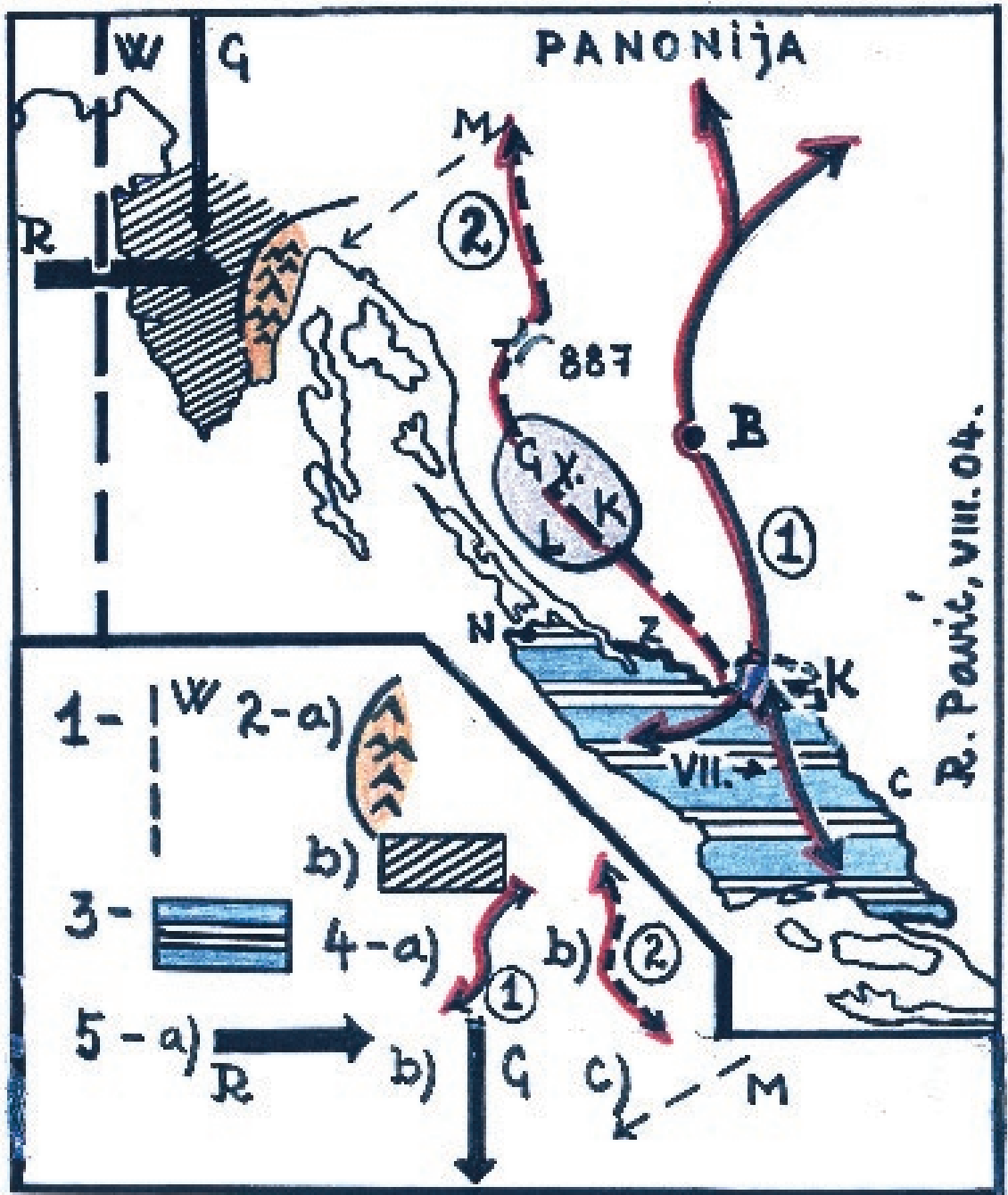
Različito venecijanskog i istarskog zaleđa. Za regionalni položaj Istre važno je uočiti posvemašnju različitoost njezinog (tršćanskog) i venecijanskog zaleđa. Naime, dok je zaleđe Venecije austrijsko-njemačko (zapadna Austrija, južna Njemačka) istarsko-tršćansko zaleđe je prvenstveno slovensko-austrijsko-češko. To je bilo važno iz razloga jer se gospodarske snage u Trstu/Istri i one iz sjeverne Italije nisu sukobljavale u svojim interesima u odnosu na zaleđe, a to je jedna od najbitnijih pretpostavki za gospodarski razvitak inače logičnih konkurenata. To je ono isto što je pogodovalo prosperitetu u isto vrijeme i Venecije i Dubrovnika, jer se oni nisu sukobljavali u balkanskom zaleđu: Venecija je kao zaleđe imala srednju Europu, dok je dubrovačko zaleđe bio Balkan i to je bilo razlogom da je na Jadranu bio omogućen opstanak dvaju jakih konkurenata: jedan je dominirao na sjeveru, a drugi na jugoistoku, što znači da im se zaleđa nisu poklapala. Razlike su naročito izrazite kada Austrija gubi Lombardiju (početak druge polovice 19. st.)

DANAŠNJE GEOSTRATEŠKE ZNAČENJE ISTRE I PREDNOSTI U DOBA DOMOVINSKOG RATA

I ovdje treba početi od jedne prirodoslovne činjenice, tj. osim Brijuna, Istra nema ispred svojih obala nikakav otočni niz koji bi imao obrambeno značenje baš kao što takav niz ne postoji niti ispred Prevlake i Konavala, ali zato postoji ispred svih ostalih obala Hrvatskog primorja između najjužnijeg rta Istre i Cavtata (a što je takav otočni niz u doba Domovinskog rata značio za Šibenik – dobro je poznato!) Osim toga treba spomenuti još jednu, naglašenu geostratešku osjetljivost: naime, tunel Učka izuzetno je geostrateški osjetljiv jer se može relativno lako onesposobiti što onda bitno otežava veze Istre s ostalom Hrvatskom. Bez tunela Učka povezanost Istre ovisi samo o zaobilaznim cestama oko Učke i obalnoj cesti za Plomin – prvo je posve isključeno iz okvira stvarne i djelotvorne povezanost, a drugo je ugroženo s mora. U vrijeme Domovinskog rata geostrateški položaj Istre ima zapravo samo jednu, ali odlučujuću dimenziju, tj. udaljenost od čuvene i još uvijek aktualne (sic.!) velikosrpske osvajačke crte Virovitica-Karlovac-Karlobag, jer bi »velika Srbija« zadovoljila svoje jadranske apetite i bez onog užeg tj. povijesnog Hrvatskog primorja (te »žlice našeg mora«) i Istre.

Za razvijanje i shvaćanje svijesti o značenju lokacije, Domovinski je rat imao veliko značenje. U osjetljivim ratnim i neposrednim poratnim godinama istarski turizam ipak nije u potpunosti zamro, a i prvi se počeo obnavljati. I sada su mnogi shvatili značenje položaja u prostoru: Istra je od fronte smještena daleko – na zapadu uz tamponsku zaštićenost dijelom hrvatskog teritorija, dok je, za razliku, turizam dubrovačkog primorja, a i čitave Dalmacije, praktički nestao, i bilo je jasno da kolikotoliko sačuvani istarski turizam nije rezultat nekih posebnih turističko-privrednih sposobnosti, znanja, brizi i poslovnosti u Istri

(a onaj dubrovački isto takvih nesposobnosti, neznanja i neposlovnosti), nego da se radi o čimbenicima geostrateške lokacije. Osim toga uza sve nedaće u Hrvatskoj turizam običavan krajem tjedna važna je sastavnica turizma u Istri općenito s obzirom na blizinu i tradiciju talijanskog emitivnog žarišta (Venecija i Trst), ipak mogao biti u određenoj mjeri sačuvan, dok je takav turizam na makarskom i uopće južnom Hrvatskom primorju logično bio nezamisliv, a sve to zbog čimbenika geostrateške lokacije.

Sl. 1. Prostorni položaj Istre

Sl. 1 Prostorni položaj Istre

LEGENDA:

Periferičnost Istre u odnosu na različita životna žarišta i središta moći jedna je od najbitnijih osobina njezina geopolitičkog položaja.

Periferičnost Istre u doba narodnih vladara i geopolitički položaj

1 – (W) Istra kao najzapadnije položeni slavenski etnikum što vrijedi i za Češku zavalu s reljefnim rubom, ujedno to je i najzapadnije položeni hrvatski etnikum. Periferičnost je očita, ali nije jedini problem s obzirom na blizinu jakih romanskih i germanskih žarišta moći.

2 – a) sjeverozapadna granica Hrvatske države u doba narodnih vladara obuhvaćala je samo jedan mali dio Istre pri čemu je bitnu ulogu odigrala reljefna prečaga Učke (1394 m) b) ostali dio Istre izvan Hrvatske države

3) – glavna regija jezgre stare hrvatske državnosti koja se spominje u X. st. između Nina (N), Zrmanje (Z) i Cetine (C)

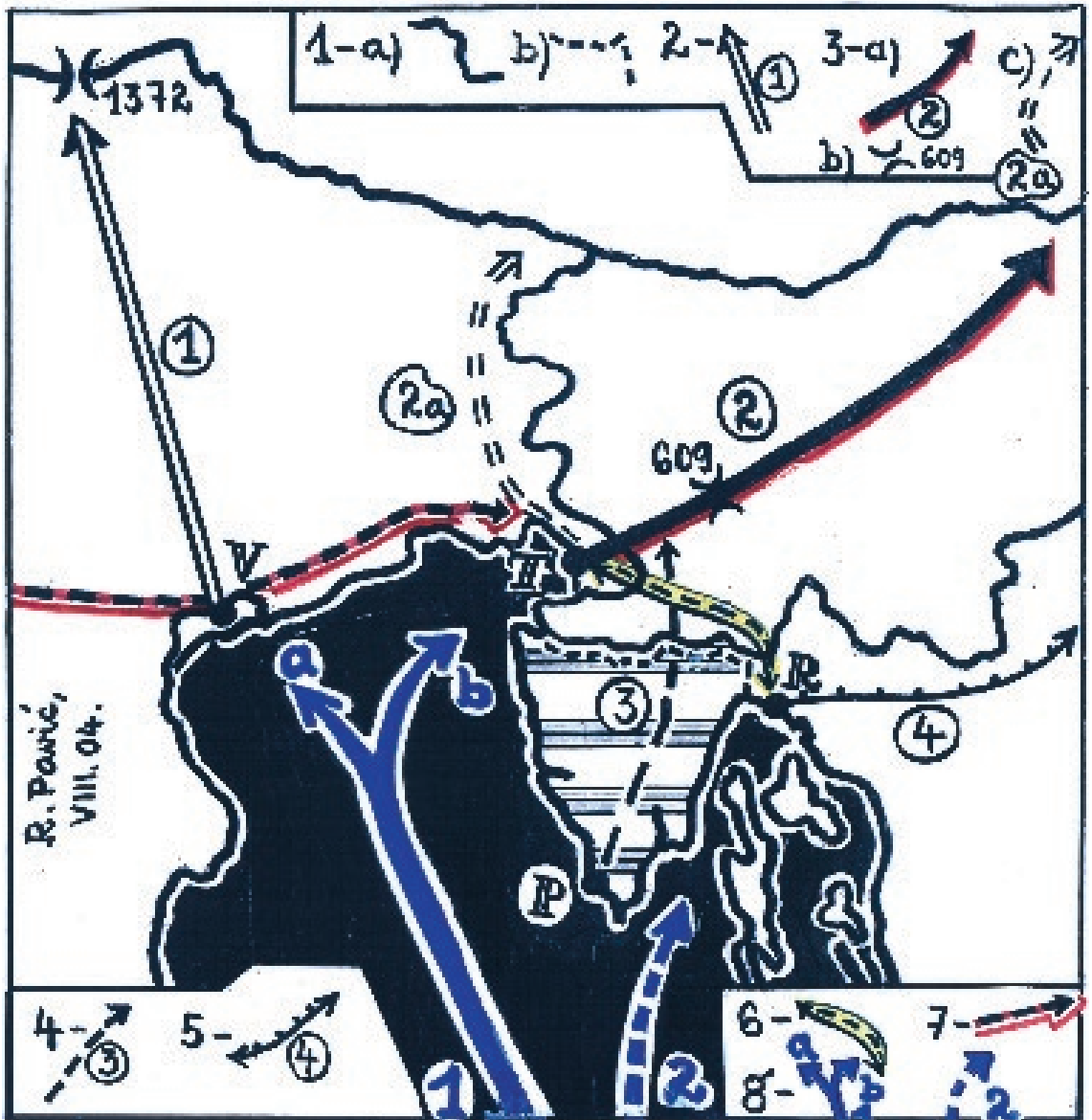
4) – a) (1) iz te regije jezgre postoje dva prometna pravca za zapadnu Panoniju – jedan vodi preko Bihaća Pounjem (putevi nisu u kanjonu Une, nego na okolnom višem reljefu i zaravnima), a drugi b) (2) preko starih hrvatskih župa (Gacke – G, Like – L, Krbave – K, X. st.) i prijevojem između Velike i Male kapele (887 m) također u zapadnu Panoniju. Važno je uočiti da Istra nije imala državotvorno značenje i da je bila izrazito periferno locirana u odnosu na dalmatinsku regiju jezgre hrvatske državnosti, te stoga nije niti participirala na prometnicama koje su povezivale hrvatski sjever i jug. Jasno je da je ovakav periferni položaj Istre imao u tom prostoru za hrvatstvo nepovoljno značenje.

Izloženost povijesnim stranim žarištima moći

5) – a) (R) romanski pritisak (venecijanski posjed)

b) (G) germanski pritisak (Pazinska grofovija kao posjed Habsburgovaca)

c) za razvoj Istre važna je bila osobina da je izbjegla mađarskom pritisku ograničenom na Riječki zaljev.

Sl. 2. Prometni položaj Istre u odnosu na zaleđe uvelike je odredio njezine geopolitičke osobine

Sl. 2. Prometni položaj Istre u odnosu na zaleđe uvelike je odredio njezine geopolitičke osobine

LEGENDA :

- 1) – a) današnje državne granice
b) današnje granice Istre prema Sloveniji i međa prema ostaloj Hrvatskoj
- 2) – (1) zapadniji položaj Venecije kojoj se preko prijevoja Brenner otvara put u germansko zaleđe/srednju Europu
- 3) – a) (2) glavno zaleđe Trsta je prvenstveno slovensko-austrijslo-češko, što znači da zbog zaleđa nema sukoba s Venecijom.
b) Postojnska vrata zbog male visine i otvorenosti reljefa nisu nikakva prometna zapreka.
c) (2a) sporedno zaleđe Trsta
- 4) – (3) zaleđe Pule praktički je istovrsno s tršćanskim zaleđem. Tek pretvaranjem Pule u austrijsku ratnu luku i izgradnjom željeznice u drugoj pol. XIX. st. Pula je adekvatno povezana sa zaleđem, ali logično uvijek zaostaje za Venecijom i Trstom.
- 5) (4) Riječko zaleđe je hrvatsko-mađarsko, ali ono može donekle biti osporavano od Trsta. Istra se dakle, nalazi između venecijanskog, tršćanskog i riječkog zaleđa što je nepovoljno za opsežni pomorski tranzit.
- 6) – Da je Istra u tranzitnom smislu prometni mrtvi ugao vidi se dobro i po tome da će buduća moderna cestovna prometnica Trst-Rijeka također zaobići istarski poluotok.
- 7) – važan prometni pravac Padska nizina – Slovenija – Austrija /Panonija gdje na dodiru s jadranskim pomorskim pravcima nastaju velika životna težišta.
- 8) – a) (1) i povijesno i danas važan pomorski pravac za Veneciju (a) i Trst (b). Važan je i pravac za Rijeku, ali je on ipak od manjeg značenja (2).